

УДК 94(477) «17/18»

Василь Кононенко*
(Київ)

ГЕТЬМАНЩИНА У ПЕРСПЕКТИВІ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ «КЕМБРИДЖСЬКОЇ ШКОЛИ» ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ¹

У статті представлено авторський погляд на використання методологічних підходів інтелектуальної історії «Кембриджської школи» для переосмислення національного нарративу про Гетьманщину. Розглянуто, згідно концепції П. Гордона, визначення предмета досліджень інтелектуальної історії та методологічні підходи К. Скіннера. Представлено приклади переосмислення конструювання минулого у Гетьманщині кінця XVII — початку XVIII ст. з перспективи методологічних підходів «Кембриджської школи» інтелектуальної історії.

Ключові слова: Гетьманщина, інтелектуальна історія, «Кембриджська школа».

В статье представлен авторский взгляд на использование подходов интеллектуальной истории «Кембриджской школы» для переосмысления национального нарратива о Гетманщине. Рассмотрено обозначение границ интеллектуальной истории, согласно концепции П. Гордона, и методологические подходы К. Скиннера. Указано примеры переосмысления конструирования прошлого в Гетманщине в конце XVII — начале XVIII в. с перспективы «Кембриджской школы» интеллектуальной истории.

Ключевые слова: Гетманщина, интеллектуальная история, «Кембриджская школа».

In paper the author has been presented his views on the use of methodological approaches the «Cambridge School» of intellectual history for a rethinking of the national narrative about Hetmanate. It is considered marking of subject of intellectual history, according to the concept of P. Gordon, and methodological approaches of Q. Skinner. It is pointed examples of rethinking the Past in Hetmanate in the late 17th —

* **Василь Кононенко** — кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії України середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАН України.

¹ Стаття є допрацьованим варіантом доповіді на науковій конференції, присвяченій 360-річчю від дня народження святителя Іоанна Максимовича, митрополита Тобольського і всього Сибіру (м. Чернігів, 9 грудня 2011 р.)

early 18th century from the perspective of methodological approaches the «Cambridge School» of intellectual history.

Keywords: Hetmanate, intellectual history, «Cambridge School».

У сучасній вітчизняній та світовій історіографії ранньомодерної історії України неодноразово наголошувалося на необхідності переосмислення історії Гетьманщини². Одним з можливих варіантів вирішення цього питання, на нашу думку, є використання методологічних підходів інтелектуальної історії для вивчення української ранньомодерної доби. Це пояснюється тим, що 1) навіть за часів політичних успіхів української державності раннього нового часу не склалися сильної окремішньої державної ідеї; 2) тому суспільно-політична історія більше реалізовувалася на рівні проектів інтелектуалів, ніж діяльності політиків; 3) українські еліти політично і соціально-економічно інтегрувалися до Речі Посполитої, але не змогли остаточно «переваритися» у ній в релігійному та інтелектуальному аспектах, потім українські еліти так само інтегрувалися в структури Російської імперії, але повністю не розчинилися в останній у культурній та в інтелектуальній сферах; 4) відтак, закладення основ і розвиток української ідеї та ідентичності проходило в сфері передусім інтелектуальної історії, зокрема формування ранньомодерної української (малоросійської) ідентичності було здійснено інтелектуалами Гетьманщини.

Інтелектуальна історія в світовій історіографії. У світовій історіографії є три найбільші напрями інтелектуальної історії: англо-американська «інтелектуальна історія» (*intellectual history*), французька «історія ментальностей» (*histoire des mentalités collectives*) та німецька «історія понять» (*begriffsgeschichte*), які виникли на своїх національних історіографічних традиціях³. Прикметною особливістю інтелектуальної історії стало її пізнє інституційне оформлення. Лише у 1994 р. було створено «Міжнародну асоціацію інтелектуальної історії» (*International Society of Intellectual History*), яка в 1996–2006 рр. видавала бюлетень «Інтелектуальні новини» (*Intellectual News*), а з 2007 р. — «Огляд з інтелектуальної історії» (*Intellectual History Review*)⁴.

На думку П. Гордона, найкращим шляхом до розуміння інтелектуальної історії є її порівняння з філософією, політичною теорією, культурною історією і

² Див.: Козум З. Білорусь, Росія та Україна в XVI–XVIII століттях: завдання для дослідників політичної історії // *Козум З. Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України* / Пер. з англ. С. Грачової. — К., 2004. — С. 11–26; Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. — М., 2008. — С. 8; Смолий В. Передмова // *Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості*. — К., 2001. — С. 5–6; Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання) — К., 2002. — С. 6–17 та ін.

³ Берк П. Інтелектуальна історія та її суперники // *Нові перспективи історіописання*. — К., 2004. — С. 281–283.

⁴ Соколова М. Інтелектуальна історія як наукова дисципліна // *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. — Т. 10. — Харків, 2004. — С. 120.

соціологією⁵. Коли об'єктом інтелектуальної історії є філософи або філософські тексти, то перша стає близькою до філософії⁶. Однак, дослідники інтелектуальної історії об'єктом свого зацікавлення бачать інтелектуалів, інтелектуальні середовища, різні контексти формування інтелектуальних кіл. Власне філософські ідеї також їх приваблюють, але насамперед з точки зору їхнього розвитку та задля написання теоретичної частини праці з інтелектуальної історії. Історики інтелектуальної історії також більш вільні у дослідницьких переходах від філософських текстів до «нефілософських» контекстів. Водночас представники інтелектуальної історії уважні до чіткого відмежування філософії від їхнього «нефілософського» дослідження. По-перше, вони в своїх розвідках можуть використовувати різні види текстів (як філософські, так і будь-які інші), ніж це визначає академічна філософія. По-друге, це дозволяє їм досліджувати інтелектуальний зміст тих чи інших ідей у значно ширшому контексті.

Інтелектуальна історія також часто надзвичайно близька до політичної теорії. Це стало наслідком впливу декількох історіографічних традицій. Наприклад, наголошення на політиці було традиційним для німецької історіографії XIX ст. Перші дослідники історичного знання (*Wissenschaft*) були спадкоємцями старогрецької ідеї політико-історичного нарративу, започаткованого Фукидідом. Ця ідея знайшла підтримку в німецькій філософії, насамперед в особі Г.В. Ф. Гегеля, який розглядав світові історію як розгортання ідеї свободи. Для таких істориків як Л. фон Ранке історія та політична теорія були близькими синонімами. Романтик Й. Г. Гердер також вірив, що історія є виразом національних різниць, що робило «романтичну» візію історії політичною. Також один з найвідоміших представників німецької історії ідей (*Geistesgeschichte*) Ф. Майнеке найбільше писав про історію політичної думки. Усе це сприяє тому, що навіть сьогодні більшість дослідників інтелектуальної історії сприймають свій предмет не як вивчення минулого інтелектуалів та інтелектуальних середовищ та усього спектру ідей та понять, а більше як дослідження насамперед політичного аспекту інтелектуального життя.

В Англії найвідоміші представники інтелектуальної історії — І. Берлін та К. Скіннер — у своєму творчому доробку також мають значну частину досліджень саме з політичної історії. І. Берлін увійшов в історію як дослідник філософських ідей в Європі від Дж. Віко до Г. Плеханова та як один з засновників ліберальної політичної філософії. К. Скіннер має значну кількість досліджень з методології інтелектуальної історії. Знаково, що дослідник реалізував свої методологічні підходи в численних працях саме з історії політичної думки раннього нового часу, найбільш відомі з яких присвячені ідеям Т. Гоббса в контексті ширших інтелектуальних дискусій XVII ст.

Часто дослідники культурної історії пишуть подібно до представників інтелектуальної історії. Наприклад, в 1970–1980-х рр. прихильниками культурної

⁵ Див.: Гордон П. Що є інтелектуальною історією? // <http://projects.iq.harvard.edu/harvardcolloquium/pages/what-intellectual-history> [Дата доступу — 22.09.2011].

⁶ Це до певної міри парадоксально, оскільки філософія згідно з сучасних підходів у гносеології є не наукою, а окремою сферою пізнання.

історії в Північній Америці та в Західній Європі не визнавалися економічні та статистичні методи «соціальної історії», що значно зблизило дослідників культурної та інтелектуальної історії. Останні були зацікавлені у вивченні взаємовпливів ідей та культурних контекстів. Водночас історики культурної історії приділяли значну увагу вивченню ідей, оскільки вони перебували у пошуках розуміння культурних традицій (моделей культури).

Інтелектуальна історія також має точки перетину з соціологією. Прикладом цього є дослідження Л. Менада «Метафізичний клуб: історія ідей в Америці» (2001 р.). Книга Менада пропонує чотири інтелектуальні біографії представників прагматизму, але водночас презентує їхні життєписи як історію Гарвардського університету⁷.

Таким чином, інтелектуальна історія є окремою історичною дисципліною, об'єктом вивчення якої є людина (люди) минулого, яка розглядається під кутом зору, як вона (вони) «конструювала» політичний, економічний, релігійний та інші сегменти суспільного життя. Тобто можна говорити про об'єкт інтелектуальної історії, як «конструювання» культури у широкому розумінні цього поняття. З одного боку, інтелектуальна історія є однією з альтернатив подієвій історії, що представлена національним нарративом та домінує в українській пострадянській історіографії Гетьманщини, оскільки на перше місце ставить людину минулого, а не безлику подію. З іншого — цей напрям доповнює саму подієву історію та робить її більш цілісною.

«Кембриджська школа». Коли говорять про «Кембриджську школу» досліджень інтелектуальної історії, то, зазвичай, називають три прізвища: К. Скіннера, Дж. Покока і Дж. Дана⁸. Окрім них, активними представниками цієї школи є С. Колліні, Е. Пагден, Р. Так, Дж. Туллі Д. Вінч ті ін.⁹

Чим цікава та корисна «Кембриджська школа» для дослідників історії України раннього нового часу? По-перше, це школа, яка має розроблену філософську основу для своїх досліджень. Варто пам'ятати, що новоєвропейська наука розпочалася з експерименту та математичного моделювання. Хоча в історії останнє рідко застосовується, а перше, вважається, неможливо здійснити, історична наука протягом тривалого часу розвивалася у контексті позитивістського бачення світу і тому, не зважаючи на велику прірву між природничими та гуманітарними науками, дослідники минулого у більшості країн при захисті дисертаційних досліджень здобувають однаковий науковий ступінь Ph.D (доктор філософії). Це показово свідчить про те, що наукове дослідження повинно мати філософську основу, зокрема детально розроблене філософське бачення проблеми та визначеність методологічних підходів є критеріями для розрізнення школи, течії чи напрямку в історіографії.

⁷ Див.: Гордон П. Що є інтелектуальною історією? // <http://projects.iq.harvard.edu/harvardcolloquium/pages/what-intellectual-history> [Дата доступу — 22.09.2011].

⁸ <http://www.politizdat.ru/outgound/82/> [Дата доступу — 09.05.2009].

⁹ Димерець Р. [Огляд] J.G.A. Pocock and L.G. Schworer (eds.). *The Varieties of British Political Thought, 1500–1800*. — Cambridge University Press, 1993. — 560 p. (http://netgorod.narod.ru/articls/Dymer_Pocock.htm [Дата доступу — 23.09.2011]).

Початком «Кембриджської школи» інтелектуальної історії став гурток, заснований П. Ласлетом у 1950-х рр., головним методологічним постулатом якого був розгляд ідеї (тексту) в широкому контексті. У цьому методологічному підході поєдналися концепція філософії історії Р. Дж. Колінгвуда та мовна концепція пізнього Л. Вітгенштейна. Колінгвудова модель дослідження «запитання-відповідь» відсторонила історика від буквальної інтерпретації джерела, яке він вивчав, а пізній Вітгенштейн прийшов до розуміння мови в якості не просто зв'язку між суб'єктом та об'єктом, але як явища, що формує буття¹⁰. Відтак, загальною основою дослідження політичного тексту, з цієї точки зору, є відсторонення історика від буквального прочитання джерела та розуміння, що нові смисли в історії нерідко висловлюються в старих словесних формах. Якщо створення історичного тексту є вираженням бажань, ідей та переконань автора у доступних тодішнім адресатам словесних формах, то методологією дослідження є засоби щодо «розкручування» істориком наративу, тобто історичного і, відповідно, лінгвістичного контекстів між адресантом та потенційним споживачем інформації.

По-друге, «Кембриджська школа» має розроблену методологію. Новизна методологічних підходів «Кембриджської школи» у вивченні історії полягала в тому, що мова у дослідженні розглядалася як невід'ємна частина об'єкту дослідження. Методологічні підходи трьох найбільш відомих представників «Кембриджської школи» К. Скіннера, Дж. Поккока та Дж. Дана мають багато спільного, але й багато особливостей.

Для розуміння «Кембриджської школи» інтелектуальної історії показовою є наукова лабораторія досліджень К. Скіннера. Її, а також більш загальні методологічні підходи історика, можна звести до наступних теоретичних принципів:

1. Традиційне вивчення усталеного канону класичних текстів, було пов'язано з визнанням, що існують якісь незмінні поняття чи вічні цінності (наприклад, свобода). Оскільки, на думку Скіннера, це було хибним філософським баченням сутності природи ідей, то і традиційна буквально інтерпретація хрестоматійних текстів є помилковим.
2. З точки зору дослідника, в історії відбувається не реалізація якихось постійних ідей чи вічних цінностей, а виявлення цих ідей та цінностей в різні проміжки часу з різними змістами (наприклад, «свобода» як «вольність» в ранньомодерних спільнотах Центральної Європи та теж поняття в тих же спільнотах у новий час мали різне значення).
3. З цього випливало наступне. Історик вивчає минуле через тексти, однак навіть саме уважне прочитання тексту не гарантує вірної інтерпретації його змісту, тобто буквально розуміння документів є неточним. Текст важливо інтерпретувати з позиції, на які питання відповідав автор. Тому

¹⁰ Гордон П. Що є інтелектуальною історією? // <http://projects.iq.harvard.edu/harvardcolloquium/pages/what-intellectual-history> [Дата доступу — 22.09.2011]; Димерець Р. [Огляд] J.G.A. Pocock and L.G. Schworer (eds.). *The Varieties of British Political Thought, 1500–1800.* — Cambridge University Press, 1993. — 560 p. (http://netgorod.narod.ru/articles/Dymer_Pocock.htm [Дата доступу — 23.09.2011]).

проблеми лігвістичного контексту, в якому писався твір, виступають на перше місце у дослідженні.

4. У питаннях вивчення мови К. Скіннер звертався до філософії пізнього Л. Вітгенштейна, згідно з якою необхідно досліджувати не значення слів, а їх використання.
5. Для цього, з його точки зору, необхідно зосереджувати увагу на різні висловлювання про те чи інше поняття. Досліджуючи розвиток цих висловлювань, можна зрозуміти явище, яке позначалося ними.
6. З цього випливало, що важливо вивчати не стільки канон класичних текстів, а те, яке місце вони займали у більш широких традиціях та парадигмах думки.
7. Використання цієї методології при вивченні традиційних ідей та текстів виявляє багато чинників, що залишаються непоміченими дослідниками, які вивчають історію з позицій наперед заданих концепції. Усвідомлення багатьох «випадкових» факторів історії є ключем для вивчення минулого¹¹.

Перспективність використання цих методологічних підходів до вивчення інтелектуальної історії яскраво представляє дослідження К. Скіннером призабутої неоримської теорії вільних громадян та вільних держав. Своє розуміння цієї теми дослідник виклав в інавгураційній лекції 12 листопада 1997 р. у Кембриджському університеті, яка згодом у доопрацьованому вигляді стала книгою — «Свобода до лібералізму» (*Liberty before Liberalism*)¹².

Неоримська теорія вільних громадян та вільних держав була актуальною протягом Англійської революції середини (1642–1660 рр.), під час боротьби проти правлячої олігархії у XVIII ст. та в ході Американської революції американських колоністів проти англійського монарха (1775–1783 рр.). Теоретики неоримської концепції вільних держав намагалися взяти на озброєння найвищу моральну цінність свободи. Тому для них «старий режим» у Франції чи правління британців в Північній Америці були рабством¹³. Однак, домінування лібералізму як головної політичної цінності західної цивілізації (зокрема в англосаксонському світі) призвело до того, що названа теорія канула в небуття. Якщо ми розглянемо подібні явища в Центральній Європі і Гетьманщині, то зможемо побачити домінування «старогрецького» розуміння свободи як

¹¹ Див. відповіді К. Скіннера на питання, що є інтелектуальною історією в «History Today»: <http://www.historytoday.com/stefan-collini/what-intellectual-history> [Дата доступу — 05. 12. 2011]. Також див.: Гордон П. Що є інтелектуальною історією? // <http://projects.iq.harvard.edu/harvardcolloquium/pages/what-intellectual-history> [Дата доступу — 22.09.2011]; Димерець Р. [Огляд] J.G.A. Pocock and L.G. Schwoerer (eds.). *The Varieties of British Political Thought, 1500–1800*. — Cambridge University Press, 1993. — 560 p. (http://netgorod.narod.ru/articls/Dymer_Pocock.htm [Дата доступу — 23.09.2011]).

¹² Див.: Скіннер К. Свобода до либерализма / Пер. с англ. А. Магуна. — СПб., 2006. — 120 с.

¹³ Скіннер К. Свобода до либерализма / Пер. с англ. А. Магуна. — СПб., 2006. — С. 57–60.

«вольності» й «корпоративного» парламентаризму у суспільному житті у ранній новий час та їх занепад, очорнення й забуття у новий час¹⁴.

По-третє, в дослідженнях представників «Кембриджської школи» представлено вивчення раннього нового часу Європи, що є корисним для розуміння інтелектуальної історії Гетьманщини. Інтелектуальна історія України другої половини XVII ст. є цікавим періодом минулого Центрально-Східної Європи. З 1648 р. Середнє Подніпров'я, яке в політичній термінології річпосполитського суспільства мало назву «Україна», поступово відокремилося від держави, політичний центр якої знаходився у Варшаві. Ця периферійна частина Речі Посполитої, за лічені роки спромоглася вибудувати полково-сотенну адміністрацію, сильне військо, досить успішну дипломатію. Хоча ця держава була затиснена між сильними сусідами, яким не була вигідною поява нового державного утворення, вона вижила у формі автономії у складі Московської держави. Цікаво, що церковна еліта Гетьманщини, пишучи історію, майже не згадувала про державу на території якої вона фактично знаходилася декілька декад. Зокрема не було згадки про козацтво у першому виданні Синопису 1674 р. і невеликі відомості про них в наступних виданнях цього твору та такі ж самі скупі повідомлення у «Хроніці Феодосія Софоновича» (1672–1673 рр.). Такий погляд на історіографічну ситуацію кінця XVII ст. усталився як в українській, так і в англомовній історичній науці¹⁵.

Однак, чи вся церковна еліта не помічала козацької історії України чи Малої Росії? В інтелектуальній традиції Гетьманщини найвпливовішим наративом був загальновідомий «Літопис Граб'янки». В українській історіографії від дослідників-народників до сьогодення переважало переконання, що цей твір написаний гадяцьким полковником Г. Граб'янкою. Вони ґрунтувалися на основі записів на кількох рукописах, які вказували авторство названого козацького старшини. До цих аргументацій додавалися повідомлення про автономіста Г. Грабянку, причому з тексту твору, авторство якого приписувалося гадяцькому полковнику. Згідно з текстологічного дослідження А. Бовгирі над «короткою» та «повною» редакцією «Літопису Граб'янки», впливає, що найранішим списком «короткої редакції» є рукопис, який датується 1670-и рр.¹⁶. Дослідник

¹⁴ Див.: Кононенко В. «Pacta et Constitutiones ...» між традиційним та модерним конституціоналізмом // Український історичний збірник. — Вип. 14. — К., 2011. — С. 17–33.

¹⁵ Див.: Величенко С. Володарі та козаки: замітки до проблеми історичної легітимності і тягlosti в українській історіографії XVII–XVIII ст. // *Mediaevalia Ukrainica: ментальність та історія ідей.* — Т. I. — К., 1992. — С. 117–121; *Момрик А.* Біблійна генеалогія в етногенетичних концепціях польських та українських хроністів (до постановки проблеми) // *Mediaevalia Ukrainica: ментальність та історія ідей.* — Т. V. — К., 1998. — С. 111–117 та ін. Навіть А. Бовгиря, зробивши надзвичайно цінні джерелознавчі знахідки, у своїй книзі «Козацьке історіописання в рукописній традиції XVIII ст.» все-таки дотримується традиційної схеми протиставлення церковного та світського історіописання в Гетьманщині.

¹⁶ *Бовгиря А.* Козацьке історіописання в рукописній традиції XVIII ст. — К., 2010. — С. 78–96.

навів низку доказів, які підтверджують, що «Літопис Граб'янки» є похідним від твору, відомого як його «коротка редакція». Важливо, що ця редакція «Літопису» була написана представником Православної Церкви або людиною світською, яка певний час проживала у церковному середовищі. Джерелознавче відкриття дослідника суттєво впливає на наше розуміння політичної свідомості інтелектуальної еліти Гетьманщини останньої третини XVII — першої половини XVIII ст. По-перше, «коротка редакція» є зв'язком між церковним та світським історіописанням; по-друге, усі інтерпретації істориків про суспільно-політичне життя Гетьманщини, які велися на основі «Літопису Граб'янки», слід перенести на 40 років раніше. Це все дає новий образ історії «ідеотворчого» регіону України раннього нового часу, наприклад, прямо стосується «хозаризму», який, на жаль, в сучасній історіографії набув деяких рис «наукового» міфу¹⁷.

При розгляді ширшого контексту світського та церковного історіописання можна спостерігати, що як в першому, так і в другому були твори, що містили історичні ідеї сприймання минулого козацькими інтелектуалами післяполтавської Гетьманщини. Наприклад, серед творів, які представляли козацьку історію, але були написані церковними інтелектуалами належать невелике повідомлення Св. Дмитрія Ростовського¹⁸ «О козарех» та великий історичний наратив — «Літопис Самовидця».

Перший твір вийшов з-під пера Дмитрія Ростовського. 1684 р. він розпочав написання «Четїй Міней», праця над якими зайняла близько 20 років його життя. В його коротенькому творі, поміщеному у третьому томі «Житїй святих» та виданому в 1700 р. представлялася історія козар, подібна до версій «короткої» та «повної» редакцій «Літопису Граб'янки»¹⁹. Щодо другого тексту, то до досліджень А. Бовгирі вважалося загальновідомим, що першим козацьким історичним твором був «Літопис Самовидця». До останнього часу рахувалося що автором «Літопису Самовидця» був Р. Ракушка-Романовський²⁰, однак все-таки припускалася можливість авторства інших осіб (військовий канцелярист — І. Биховець, на думку Л. Окіншевича, полковник корсунський Ф. Кандиба, на думку

¹⁷ Кононенко В. [Рецензія] Бовгира А. Козацьке історіописання в рукописній традиції XVIII ст. — К.: Інститут історії України НАН України, 2010. — 304 с. // Укр. іст. журн. — №6. — С. 209–211

¹⁸ Св. Дмитрій Ростовський (в миру Данило Савич Туптало; 1651–1709 рр.) — святий Руської Православної Церкви, відомий церковний інтелектуал. Народився в родині козацького сотника Київського полку. Навчався у 1662–1665 рр. в Київському колегіумі (майбутній Києво-Могилянській академії). У 1668 р. прийняв постриг, в Чернігові видав першу книгу «Руно орошенное» (1680 р.).

¹⁹ Дмитрій Ростовский. О козарех // Дмитрий Ростовский. Книга житїи святих. — К., 1700. — Арк. 542–543.

²⁰ Р. Ракушка-Романовський (1623/24–1703 рр.). У 1649 р. його вписано до козацького реєстру, у 1658–1663 рр. перебував на посаді ніжинського сотника, у 1663–1668 рр. — генерального підскарбія за гетьмана І. Брюховецького. Через конфлікт з його наступником — Д. Ігнатовичем-Многогрішним переселився на Правобережжя, де став священником та протопопом у Брацлаві (1668–1675 рр.), з 1676 р. оселився в Стародубі, де продовжував священницьке служіння.

М. Андрусяка та М. Возняка). А. Бовгиря остаточно довів, що Р. Ракушка-Романовський був автором «Літопису Самовидця»²¹. Відтак, творцем другого «козацького літопису» була людина, яка першу частину свого життя належала до козацької еліти Гетьманщини, а другу — до церковної.

З інших текстів останніх десятиліть XVII ст. також простежується, що для церковних людей виникла нова Батьківщина — Мала Росія/Мала Русь/Україна/Військо Запорозьке, а цінності козацького суспільства їм не були чужими. На території козацького автономного утворення православні священники останніх десятиліть XVII ст. сприймали як свою Батьківщину — Україну чи Малу Росію. Для них Москва була такою ж країною як Польща та Литва, але православною²².

Отже, з перспективи методологічних підходів «Кембриджської школи» інтелектуальної історії можемо внести певні уточнення в розуміння минулого Гетьманщини. Справді, з Української революції середини XVII ст. віцілим вийшов лише територіально невеликий регіон, еліта якого усвідомлювала свою окремішність як від колишньої метрополії, так і від нової країни, з якою їх об'єднував спільний православний монарх. Ідея окремішньої України/Малої Русі під владою православного монарха — трансформувалася в ранньонаціональну ієрархічну свідомість і тому малозрозуміла представникам модерних націй, тобто нам. В основі цієї ієрархії були взаємопереплетені лояльності до православного монарха, Православної Церкви, території — Малої Росії/України, героїчної козацької історії, звичного козацького суспільного ладу з його «правами» та «вольностями». В основі цієї ієрархічної свідомості була явно зрозуміла релігійна відмінність від іновірних поляків, татар та турків й культурна окремішність від росіян. На зламі XVII–XVIII ст. світські інтелектуали мали достатньо розроблену концепцію малоросійської нації, яку деякі з них прагнули поширити на Правобережжя та Слобожанщину. Однак, через політичні зовнішні обставини та внутрішні чинники цього не було реалізовано. До внутрішніх факторів цього належала «федералістська» основа політичної свідомості світських інтелектуалів, винесена зі спадщини Речі Посполитої. Ідея підпорядкування Малої і Великої Росії спільному монарху в XVIII ст., коли ефективними були централізовані імперії, сприяла інтеграції українського суспільства до імперських структур. Щодо релігійної складової «завмирання» малоросійської нації, то Православ'я в особі своїх освічених носіїв — церковних інтелектуалів — стало однією з основних причин інтеграції української еліти у новостворювану Російську імперію. Політичний проект світських та церковних інтелектуалів Гетьманщини кінця XVII — початку XVIII ст. загинув, але у нових поколіннях ожив уже в інших формах, у тому числі і в українському національному проекті нової соціальної групи — інтелігенції.

²¹ Бовгиря А. Козацьке історіописання в рукописній традиції XVIII ст. — К., 2010. — С. 153–154.

²² Див.: Н[...]. П[...]. Рукописне заметки на полях книги «Мир человека с Богом» Иннокентия Гизеля 1669 г. // Киевская старина. — 1892. — № 1. — С. 148–154.